
JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

VARIACIÓ HISTÒRICA. EL TEMPS EN LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA

Com és que parles, doncs, d'enguany? Esmena el mot i digues avui. Però, dius la veritat quan dius avui? Escolta això encara: d'avui ja han passat les hores del matí, les futures encara no han arribat. Has d'esmenar també aquest mot; digues: en aquesta hora. Però, d'aquesta hora, què tens? Ja n'han passat els primers moments; els futurs encara no són arribats. Digues, doncs, en aquest moment; quin moment?

Mentre pronuncio síl·labes, si dic dues síl·labes, no sona la darrera si no és després de l'altra; així mateix, quan pronuncio una síl·laba, si té dues lletres, no sona la darrera si no és després de la primera.

Sant Agustí, *Comentaris sobre els salms*, 76, 8.

1. INTRODUCCIÓ. EL TEMPS

D'añtavi direm que som ben conscients que el sentit del títol d'aquest escrit pot semblar ben estrany i que probablement els filòsofs hi tindrien alguna objecció; possiblement fins i tot deuen tenir un terme ben precís per a denominar-la; perquè, que sapiguem, no hi ha realització lingüística ni, doncs, variació lingüística, sense temps, ni tampoc sense espai, és clar, perquè, deixant a part les teories de la relativitat, que no crec que siguin aplicables ara per ara a la variació lingüística, el temps i l'espai tal com

els va definir Kant, són les formes *a priori* de la intuïció empírica. És a dir, les formes de la facultat humana de conèixer, de la nostra sensibilitat.

Però si es tracta d'una cosa òbvia, per què se m'ha demanat que, com a especialista en lingüística històrica, aportï la meua opinió sobre el tema? Això vol dir que els qui tracten de les qüestions lingüístiques des d'altres punts de vista potser no tenen en compte el temps (i l'espai); en aquest supòsit hem de considerar que treballen damunt d'abstraccions de caràcter sincrònic. I això és ben legítim metodològicament, sense que l'abstracció sigui una realitat per ella mateixa, sinó la descripció d'un estat puntual de la llengua i del seu sistema operatiu. És a dir, és com una mena de radiografia o fotografia amb la seva interpretació corresponent, de caràcter estàtic, que pot ésser útil per a un període determinat en el qual considerem que el sistema no pot haver variat substancialment.

2. EL CANVI LINGÜÍSTIC

Ara bé, les llengües, almenys les llengües vives, són entitats o ens dinàmics *per se*, i es realitzen contínuament. Aquesta realització comporta naturalment el canvi, encara que sigui només per a adaptar-se a la realitat de l'acció humana, social i individual, que ha de descriure. És per això que el pretès problema del canvi lingüístic ha estat considerat com una aporia per Coseriu, segons el qual la distinció entre sincronia i diacronia no pertany a la teoria del llenguatge (o de la llengua), sinó a la teoria de la lingüística.¹

Recordem, en aquest sentit, mots ja vells però precisos de Sapir: «Però una llengua no és simplement una cosa que s'estén en l'espai, com si diguéssim —una sèrie de reflexions en ments individuals en el mateix quadre atemporal—. Una llengua es mou en el temps, és un corrent fet per ella mateixa».²

També hem de dir que no creiem en la dicotomia sincronia = sistematicitat enfront de diacronia = asistematicitat; és a dir, com si el canvi fos caòtic, només motivat per factors externs al sistema. Fins i tot considerant la inclusió eventual d'un element extern aliè al sistema que actuï amb caràcter perturbador, és evident que la llengua haurà d'evolucionar orgànicament per a assimilar-lo i per a assolir un nou equilibri estructural. És a dir, si podem admetre que les llengües funcionen sincrònicament de manera sistemàtica, estructural, sembla evident que l'evolució que ha portat a aquest estat lingüístic també ha d'ésser sistemàtic.

La negació de la sistematicitat del signe lingüístic, parteix, com és ben sabut, de la famosa dicotomia a què ens hem referit atribuïda a Saussure. I diem «atribuïda» a aquest autor no solament a la vista de les precisions introduïdes per Tullio de Mauro,³ sinó també pel fet que les deduccions de caràcter històric que exposà en la seva famosa

(1) Eugenio Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia* (Madrid, Oredos, 3a ed. 1988), I i seg. Veg. també, Joan Martí i Castell, *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes* (Universitat de València 1990).

(2) Edward Sapir, *El llenguatge*, trad. catalana d'Hortènsia Curell (Barcelona, Empúries, 1985), p. 142; aquests mots pertanyen al capítol 7, de títol ben explícit: «El llenguatge com un producte històric: el moviment», p. 139 i sg.

(3) Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, édition critique préparée par Tullio de Mauro, ed. francesa (Paris, De Payot, 1972), nota 176, pp. 452-455.

Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes, de 1878, com el mateix títol indica, són de caràcter sistemàtic, és a dir, estructural.⁴

De fet, totes les descripcions lingüístiques es basen en una selecció de dades interpretades segons els pressupòsits o esquemes epistemològics de què partim: tant sincrònicament com diacrònicament, i hem de procurar d'evitar els equívocs conceptuals. Un d'aquests, bastant habitual, per exemple, és el d'identificar la lingüística històrica amb la lingüística diacrònicament, perquè si bé la lingüística històrica estudia llengües o estats lingüístics no actuals, pot fer-ho, estructuralment o no, des d'un punt de vista estrictament sincrònic; és a dir, sense considerar-ne l'evolució, com en el cas de l'estudi descriptiu de la llengua d'un autor o d'una obra de caràcter unitari. I, de fet, molts, potser la majoria, dels estudis de caràcter històric que es presenten en les nostres universitats són bàsicament sincrònics, independentment del mètode científic que utilitzin, encara que presentin consideracions diacròniques.

3. TEMPS I CRONOLOGIA

Però si en els estudis de caràcter sincrònic (independentment del període històric que tractin) podem fer abstracció del factor temps, sembla evident que això no és possible o convenient en principi quan tractem de la variació lingüística, almenys si no volem tractar-la des d'un punt de vista exclusivament teòric, perquè la realització de qualsevol canvi suposa dos estadis, un de partida i l'altre de terme A → B, els quals en principi no es poden realitzar sincrònicament; és a dir, que el pas d'un estadi a l'altre comporta necessàriament un procés en el temps (i en l'espai). L'omissió del temps en l'estudi del canvi lingüístic no es pot considerar, doncs, dins la sincronia, sinó més aviat es tractaria d'una mena de lingüística «acrònica».

Un altre problema descriptiu és el de la concreció d'aquest temps, és a dir, el de la cronologia, absoluta o relativa, del canvi o de la seva extensió en l'espai. La lingüística històrica, com totes les ciències històriques, intenta o ha d'intentar precisar al màxim la cronologia dels canvis, amb tota la seva complexitat.

4. SINCRONIA I DIACRONIA. L'EVOLUCIÓ ARTICULADA

Per als períodes antics sovint el recurs és la comparació entre descripcions sincròniques de què posseïm una certa informació cronològica; per això s'ha considerat a vegades la lingüística diacrònicament com la comparació d'estats sincrònics successius. Es tracta d'un mètode epistemològic ben pertinent, que a més permet contemplar l'evolució lingüística de forma estructural, en el seu conjunt i no pas atomitzadament,

(4) Sobre aquesta qüestió, veg. el capítol «La cuestión de las laringales» en el llibre de Pere Quetglas, *Elementos básicos de filología y lingüística latina* (Barcelona, Teide, 1985), pp. 157 i seg.

a la manera dels neogramàtics, però no hem de confondre tampoc en aquest cas les necessitats metodològiques o epistemològiques, és a dir, lingüístiques, amb la realitat objectiva, és a dir, amb la llengua en si; no podem concebre en aquest sentit la llengua com si evolucionés a salts, d'un estat a un altre, sinó que l'evolució, com la realització lingüística mateixa, és contínua, més o menys accelerada segons els factors interns o externs que hi intervinguin, però contínua al capdavant.

En aquest sentit són ben interessants les consideracions següents de Joan Coromines:

En escriure aquesta nota estava redactant un tractat de gramàtica històrica catalana. No concibo una obra així com una col·lecció d'etimologies conegudes de mots i formes de mots, ordenades sota els títols de les lleis fonètiques o dels processos morfològics, analògics i àdhuc sintàctics com conciben una gramàtica històrica molts filòlegs; sinó com la combinació articulada de la descripció raonada d'un bon nombre de capes, tongades o estrats successius, històricament, en el descabdellament d'una llengua—una sèrie de tallats horitzontals—, amb l'explicació de com i per què cada un d'ells evoluciona fins a convertir-se en el següent: estrats, cada un, en equilibri més o menys perfecte.⁵

Com hi podem observar, aquesta descripció inclou uns conceptes sincrònics, estàtics, com són «capes, tongades, estrats successius... tallats horitzontals», però també uns altres de dinàmics, és a dir, diacrònics: «combinació articulada», sobretot al final del paràgraf: «... amb l'explicació de com i per què cada un d'ells [dels tallats horitzontals] evoluciona fins a convertir-se en el següent: estats, cada un, en equilibri més o menys perfecte».

Així, doncs, com diu Coromines, l'evolució és contínua i «articulada», és a dir, «ordenada», no pas asistemàtica o distorsionadora d'un sistema, sinó que precisament l'evolució s'entén, almenys en part, per la necessitat de cercar un major equilibri dins d'un sistema dinàmic, que comporta una refecció contínua, com és el cas de les llengües vives naturals.

5. PROBLEMES I MÈTODES. LINGÜÍSTICA I FILOLOGIA

Per al lingüista, i en relació amb aquest procés, el problema és doble: no solament ha de descriure i de precisar aquests canvis i llur evolució estructural i cronològica, sinó també ha de determinar l'origen dels factors diversos que hi contribueixen.

La primera d'aquestes qüestions ja és ben complexa quan tractem de períodes pretèrits, dels quals només posseïm generalment una informació indirecta o limitada.

En aquest sentit és important de tenir en compte els retrets que s'han fet al mètode dels neogramàtics, basats en la comparació lingüística, sobretot pel que fa a la

(5) Joan Coromines, *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona, Curial, 1976), p. 13.

lingüística indoeuropea, els quals no solament feien reconstruccions hipotètiques, sinó que a vegades les consideraven fets provats, que és un risc que també tenen els qui parteixen de models teòrics apriorístics.

Però també és interessant l'elogi que féu Saussure del mètode dels romanistes, els quals són afavorits pel fet que poden disposar sovint de la filologia com a base prou segura d'informació i de verificació:

La linguistique proprement dite, qui fit à la comparaison la place qui lui revient exactement, naquit de l'étude des langues romanes et des langues germaniques. Les études romanes, inaugurées par Diez, –sa *Grammaire des langues romanes* date de 1836-1838,– contribuèrent particulièrement à rapprocher la linguistique de son véritable objet. C'est que les romanistes se trouvaient dans des conditions privilégiées, inconnues des indo-européanistes; on connaissait le latin, prototype des langues romanes; puis l'abondance des documents permettait de suivre dans le détail l'évolution des idiomes. Ces deux circonstances limitaient le champ des conjectures et donnaient à toute cette recherche une physionomie particulièrement concrète.⁶

També serà interessant ara de reportar els mots de Coromines que segueixen els qui hem ofert suara:

Quan tenim sobre el teler qualsevol llengua romànica que no sigui el francès (sobre el que sabem més), la primera cosa que caldrà fer a algú que vulgui escriure una obra així, és un munt de recerques per arribar a traçar i afinar la forma de tots o de la majoria d'aquests estrats. Recerca directa damunt les font autèntiques, és a dir textos datats i ben localitzats, o bé llistes de mots i noms propis; i això servint-se, sempre que pugui, de manuscrits visurats personalment, o en fotocòpies, microfilms o edicions facsimilars, o bé usant edicions o còpies fetes per erudits ben coneguts, i posats a prova com a fidedignes.⁷

6. DINAMISME LINGÜÍSTIC

Pel que fa a l'estudi dels factors que contribueixen al dinamisme lingüístic, habitualment se solen dividir per raó de llur origen en interns i externs. I també podem classificar-los, respecte de la seva incidència directa en l'estructura de la llengua, en fonètics, morfològics, sintàctics, lèxics, etc. Cal dir també d'antuvi que aquestes classificacions poden ésser i són ben útils epistemològicament, és a dir, amb caràcter metodològic i teòric, però que en la realitat lingüística tot és molt més complex, com correspon, de fet, al caràcter del llenguatge humà.

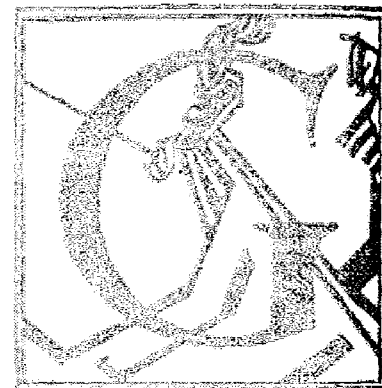
Doncs bé, si en la lingüística de caràcter contemporani ja és ben difícil sovint de copsar els múltiples aspectes de la realització lingüística i de donar-los una explicació raonada i coherent, la dificultat és encara més gran per a l'historiador de la llengua, que

(6) Saussure, *o. c.* nota 3, p. 18.

(7) J. Coromines, *o. c.*, pp. 13-14.

ha de treballar per força amb una informació més o menys limitada i sense possibilitats de comprovació o de verificació directa.

És per això que hom pot caure fàcilment en dos errors metodològics extrems: o bé atribuir automàticament un fenomen lingüístic concret a una causa remota sense prou justificació, en l'afany de voler donar una explicació a tots els fenòmens pretèrits que poden observar, o bé negar unes possibilitats d'influència que s'hagin pogut produir en un període històric determinat, com si aquest període no hagués existit, pel fet que no en tenim ara un coneixement positiu suficient. Això és el que s'ha esdevingut sovint en el cas de la història de la llengua catalana en relació amb el substrat o els substrats preromans. A vegades s'han fet atribucions directes, concretes o puntuals, massa atrevides a la influència del substrat, el caràcter lingüístic del qual és ben incert i problemàtic a casa nostra. Com a reacció, hom ha negat la possibilitat de qualsevol influència (excepte en el vocabulari i la toponímia) deguda al substrat només en base del nostre desconeixement.

7. COMPLEXITAT DELS PROCESSOS LINGÜÍSTICS

De fet, els processos d'evolució lingüística són molt complexos, i presenten múltiples factors interrelacionats, que sovint són difícils de precisar. El resultat pot ésser ben diferent dels components originals, a causa del complex dinàmic que se'n genera; per aquest motiu, sovint aquests processos han estat considerats veritables «fermentacions», com en el cas de l'evolució de la llengua llatina vers les llengües romàniques, les quals presenten, ultra diferències mútues considerables, anes estructures molt diferents de la de la llengua mare.

Com a mostra d'aquest dinamisme articulat i complex, podem analitzar les conseqüències de l'evolució fonètica en català sobre l'evolució de la morfologia verbal.

És evident que la caiguda de les vocals finals àtones altres que la *a* en català va produir en la nostra llengua una sèrie de confusions en la morfologia verbal com a conseqüència de les quals el sistema o estructura morfològica esdevingué molt confús en el període del català arcaic.

Això obligà a reconstruir el sistema verbal per mitjà dels recursos que permet l'analogia; aquest és el motiu del caràcter «innovador» de la morfologia verbal catalana en relació, per exemple, amb la castellana, puix que el castellà és una llengua que manté regularment les vocals finals originàries i, per tant, conserva millor les desinències morfològiques originals de caràcter vocàlic.

Però la caiguda d'aquestes vocals finals en català també ha de tenir alguna causa, que podríem atribuir, ni que sigui amb caràcter d'hipòtesi de treball, a la intensitat amb què es pronuncien les vocals tòniques, les quals absorbeixen bona part de l'energia espiratòria que s'aplica al grup d'intensitat a què pertanyen.

Ara bé, aquest fenomen, que no es produeix en altres llengües romàniques o que no s'hi produeix amb tanta intensitat com en català (excepte en francès), també ha de tenir una causa més o menys concreta i remota. La dificultat està a determinar aquesta causa amb la informació de què disposem: podem atribuir-la, o negar-la, a algun factor «extern» de l'element constitutiu bàsic, el llatí, com ara el substrat, sense excloure la possibilitat que es tracti d'una influència de substrat incorporada al llatí vulgar que arribà a l'àrea constitutiva del català, com ara l'osc o l'umbre, o bé al superstrat de caràcter germànic, si és que admetem que va poder influir en la formació de la llengua catalana.⁸

8. CONSIDERACIONS FINALS

Possiblement no podrem saber això mai amb certesa per manca de prou informació objectiva referent a aquests factors històrics, de manera que només hi podrem establir hipòtesis o conjectures, però és ben cert que hi ha hagut d'haver unes causes o uns factors que han determinat que en català s'hagi produït aquest fenomen que no és present, com hem dit, en altres llengües romàniques. En qualsevol cas, la manca o la insuficiència d'informació lingüística corresponent a un període històric més o menys remot no comporta que hàgim de negar la realitat de l'activitat lingüística en aquest període de temps i la possibilitat que aquesta activitat hagi pogut influir d'alguna manera en la configuració actual de la llengua.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

(8) Veg. Joan Bastardas, *La llengua catalana mil anys enrere* (Barcelona, Curial, 1995), pp. 68-69.